

FÜZZETEK

A Magyar—Török Baráti Társaság időszeri lapja
Macar—Türk Dostluk Derneđi Yayını

– Üç ayda bir çıkar –

Macar-Türk İlişkileri Üzerine

Türkiye'de toplumun çok çeşitli kesimlerine mensup kişilerin Macaristan ve Macarlar hakkında "dost" ve "kardeş" sıfatlarını kullandıklarına sıkça rastlanmaktadır. Türk dostlarımızın Macaristan ve Macarlar hakkındaki bu kanaati iki halkın geçmişinde kimi zaman beraber yaşanılan, kimi zaman birbirlerine karşı savaştıkları, kimi zaman da birlikte yaşama ile savaş arasında dönemlerin egemen olduğu bin yıldan fazla bir zaman dilimini kucaklayan ilişkiler bütününe dayanmaktadır. Bu dönemler esnasında her iki halk tarafından günümüzde de aynı tazelikte yaşayan ve konularını kahramanca savaşan yiğitler, şevkatli analar ve romantik aşklardan alan destanlar meydana getirmişlerdir. İki halk arasındaki ilişkiler ülkelerimiz arasındaki ortak sınır ortadan kalktığı zaman bile kopmamış, tam tersine coğrafi bakımdan birbirimizden giderek daha da uzak düştüğümüz zamanlarda ise iki halkın Macarların yurt edinmesinden önce güçlü akrabalık bağları ile birbirlerine bağlı olduğu düşüncesi güç kazanmıştır. Bunların yanı sıra Türkiye'yi yeni baştan yaratan Kemal Atatürk'e ülkesinin imarında ne denli çok sayıda Macar meslek erbabının yardım ettiğini burada anlatmak oldukça güçtür. Halklarımızın birbirlerine karşı duydukları yakınlık ve ilgi daha sonraları da sürmüştür. Günümüzde ise Macaristan'da gerçekleştirilen siyasi ve iktisadi değişiklikler sonucu iki ülke arasındaki ilişkilerin karşılıklı olarak olumlu bir şekilde geliştirilmesi yönündeki tüm engeller ortadan kalkmıştır.

Devletlerimiz ve halklarımız arasındaki ilişkilerin çerçevesini oluşturmak öncelikle dışişleri bakanlıklarımızın görevidir. Bu amaçla Türk dışişleri bakanı 1990 ve 1993 yıllarında

Macaristan'ı, Macar dışişleri bakanı ise 1992'de Türkiye'yi ziyaret etmişlerdir. Bu ziyaretler esnasında bakanlıklar arasında işbirliğini kapsayan bir tutanak da imzalanmıştır. 1992 sonbaharında Ankara'da müsteşarlar ve müsteşar yardımcılar düzeyinde dışişleri konusunda danışma toplantıları yapılmış, 1996'nın nisan ayında ise yine Ankara'da müsteşar yardımcısı István Pataki danışma toplantılarında bulunmuştur. Bu görüşmeler ilişkilerimizde çözümsüz hiç bir siyasi sorunun bulunmadığını ancak alınan sonuçların pek çok alanda yapılabileceklerin gerisinde olduğunu her defasında ortaya koymuşlardır.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in 5-7 Eylül 1994 tarihleri arasında Macaristan'a yaptığı resmi ziyaret ilişkilerimize yeni bir boyut kazandırmıştır. İki ülke arasında ilk olarak 1923'te yapılan dostluk ve işbirliği anlaşması yerini Macaristan parlamentosu tarafından 1996'nın mart ayında onaylanan yeni bir anlaşmaya bırakmıştır. Macaristan Cumhurbaşkanı Árpád Göncz yakın bir tarihte iki ülke arasındaki diyalogun en yüksek düzeyde sürdürüleceği ve yeni anlaşmaların da yapılmasının beklendiği resmi bir Türkiye ziyaretinde bulunacaktır.

Siyasetçilerimizin yüz yüze görüşmelerine ve fikir alışverişinde bulunmalarına olanak sağlayan parlamentolararası ilişkiler birkaç yıldan bu yana devam eden umut verici bir gelişme olarak başlamıştır. Ayrıca Türkiye Büyük Millet Meclisinin yeni başkanı Mustafa Kalemli'nin Budapeşte'yi ziyaret etmesi beklenmektedir ve büyük bir olasılıkla pek yakın bir tarihte Türk parlamentosunda da bir Türk-Macar dostluk grubu oluşacaktır.

bir tarihte Türk parlamentosunda da bir Türk-Macar dostluk grubu oluşacaktır.

Askeri, ticari ve kültürel alanlardaki ilişkilerimiz de yeni bir ivme kazanmıştır. Askeri alanda, emniyet sahasında ve içişleri alanında kayda değer bir işbirliği ortamı oluşmaktadır. Her iki başkentte de bağımsız faaliyet sürdüren askeri ataşelik büroları bulunmaktadır. Türk savunma bakanının 1995 yılının Ekim ayında gerçekleştirdiği Macaristan ziyareti sırasında askeri işbirliği, 1996 yılında ise savunma sanayiinde işbirliği ile ilgili anlaşmalar imzalanmıştır. Yasadışı uyuşturucu trafiği, insan kaçakçılığı, örgütlü suçlar ve terörizme karşı da hükümetlerarası bir anlaşmaya imza atılmıştır.

Ticaret trafiğimiz geride kalan üç-dört yıl içerisinde hemen hemen yarı yarıya azalmış, ancak geçen yıl Macarların ihracatı %62 oranında artarak 52,5 milyon USD seviyesine ulaşmıştır. Macaristan'ın Türkiye'ye yapmış olduğu ihracatın belli başlı kalemlerini demirdöküm ürünleri, kimya sanayiinde kullanılan hammaddeler, sentetik maddeler, kağıt, canlı hayvan, süt ürünleri, tekstil ürünleri ve hububat çeşitleri oluşturmaktadır. Macaristan'ın ihracatının en önemli kalemini ise geliştirmekte olan Türk enerji sektöründeki yatırımlarda Macar şirketlerinin katılım payları oluşturmaktadır. Geçen yıllar içinde Transelektro şirketi Türkiye'ye 200 milyon USD değerinde santral donanımı göndermiş ve 1994 yılında bir uluslararası konsorsiyumun yöneticisi olarak 64 milyon USD tutarındaki donanımını Macarların sağladığı Kangal termik santralının genişletilmesi ile ilgili ihaleyi kazanarak ciddi bir başarı elde etmiştir. Mitsubishi firmasının yönetimindeki bir konsorsiyumun yapımını üstlendiği Bursa termik santralının 30-40 milyon USD değerindeki soğutma sistemi ise yine bir Macar firması olan EGI A.Ş. tarafından sağlanacaktır. Macaristan'ın 1995 yılında Türkiye'den gerçekleştirdiği ve önemli kalemlerini tekstil ürünleri, tütün, ilaç, seramik ve ayakkabının oluşturduğu 46 milyon USD tutarındaki ithalatta da artış olmuştur. Ülkelerimiz arasında yatırım güvenliği ve çifte vergilendirmenin ortadan kaldırılması ile ilgili anlaşmalar yürürlükte bulunmaktadır. Serbest ticaret konusunda yapılacak bir anlaşmanın gerçekleşmesi için yapılan görüşmeler başarı ile sürdürmekte ve pek yakında da sonuca ulaşması beklenmektedir. Ekonomik ve ticari ilişkilerimizin geliştirilmesinde geleneksel modellerin yanı sıra odalar ve diğer kurumlar da giderek daha etkin bir rol oynamaktadırlar. İki ülke arasındaki ticaret trafiğinin bu yıl ve gelecek yıl daha da artması beklenmektedir. Ulaşım

alanındaki ilişkilerimiz de canlıdır, ulaşım karma komitesinin oturumu 1996 yılının ocak ayında Budapeşte'de gerçekleştirilmiştir.

Kültür, eğitim ve bilim Macar-Türk işbirliğinin geleneksel sahalarını oluşturmaktadır. Macar Türkoloji bilimi ile Türk Hungaroloji biliminin karşılıklı ilişkilerde daha etkin bir rol oynaması arzu edilmektedir. Filoloji ve sanat alanlarında verilen bursların yanı sıra teknik ve ekonomik konulardaki tecrübe alışverişlerinin sayısını ve etkinliğini de arttırmakta yarar vardır.

Son zamanlarda Macaristan'ı ziyaret eden Türk turistlerin sayısında artış görülürken Türkiye'ye seyahat yapan Macarlar da Türk sahillerini giderek daha fazla ziyaret etmektedirler.

Tekirdağ ile Sárospatak'ı, Kütahya ile Pécs'i ve daha pek çok küçük şehir ve yerleşim birimlerini aralarındaki kardeş şehir ilişkisi birbirlerine bağlamaktadır. Tarihi anıtların onarılması ve korunması konusunda bugüne dek oluşan tecrübeler örnek teşkil edecek niteliktedir. II. Ferenc Rákóczi'nin Tekir-dağ'daki, Lajos Kossuth'un ise Kütahya'daki evi bizler için ne denli büyük bir öneme sahipse Macaristan'daki Türk anıtları. Türk dostlarımız için aynı derecede önem arz etmektedir.

Bağımsız olarak, kendi maddi ve manevi kaynaklarından yararlanmak suretiyle Tekirdağ'da, Kütahya'da, İzmir'de ve Szeged'de vekalet ettikleri ülke vatandaşlarının emniyeti ve söz konusu ülkenin kültürel değerlerinin tanıtımında, ekonomik ilişkilerin ileriye götürülmesi ile iki halk arasındaki dostluğun pekiştirilmesi konularında faaliyette bulunan iki ülkenin fahri konsolosları hem devlet diplomasisinin hem de halk diplomasisinin önemli unsurları ve yardımcılarıdır.

İlişkilerimizin geliştirilmesinde dostluk derneklerinin de önemli bir rolü bulunmaktadır. Dostluk derneği üyeleri coşkuları ve çok çeşitli konularda sahip oldukları bilgileri ve ilişkileri ile gerek devlet gerekse özel girişimler eliyle başlatılan teşebbüsleri tamamlayıcı rol oynamak suretiyle iki tarafın birbirini daha iyi tanıyıp anlamasına yardımcı olabilmektedirler. Bu derneklerin faaliyetleri çok sayıda başarıyı da beraberinde getirmiştir: Bunlar arasında "Török Füzetek" dergisinin gerek içerik, gerekse dış görünüm olarak özenli bir şekilde hazırlanıp yayınlanması özellikle anılmaya değer bir faaliyettir.

Eylül 1996,

Macaristan Cumhuriyeti
Ankara Büyükelçisi
György Kéry

A magyar-török kapcsolatokról

Sokszor megesik Törökországban, hogy a legkülönbözőbb rendű és rangú emberek „baráti”, „testvéri” országgént szólnak Magyarországról és a magyarokról. Török barátaink arra a több mint évezrednyi időszakot átfogó kapcsolatrendszerre is gondolnak, amelyre hol az együttélés, hol a háború, hol pedig a kettő közötti valamilyen állapot volt jellemző. Ezek során a két nép ma is élő legendákat szőtt hősiesen küzdő vitézekről, szerető édesanyjairól és romantikus szerelmekről. A két nép kapcsolatai akkor sem szakadtak meg, amikor országaink már nem voltak határosak, s miközben földrajzilag egyre távolabb kerültünk egymástól, erősödött az a vélemény, hogy a két népet már a magyar honfoglalás előtt erős rokonsági szálak kötötték össze. Nehéz lenne felsorolni, hányféle mesterség magyar művelői segítettek Törökország újjáteremtőjének, Kemál Atatürknek az országépítésben. Népeink rokonszenve és érdeklődése egymás iránt később sem szűnt meg. A magyarországi politikai és gazdasági változásokkal minden akadály elhárult a két ország viszonyának kölcsönösen előnyös fejlesztése elől.

Az államaink és népeink közötti kapcsolatok kereteinek kialakítása elsősorban a külügyminisztériumok feladata. Ennek érdekében járt a török külügyminiszter Magyarországon 1990-ben és 1993-ban, a magyar külügyminiszter pedig 1992-ben Törökországban. A minisztériumok között együttműködési jegyzőkönyv is született. 1992 őszén államtitkári, illetve helyettes államtitkári szintű külügyi megbeszélésekre került sor Ankarában. 1996 áprilisában Pataki István helyettes államtitkár folytatott megbeszélést Ankarában. A tárgyalások során minden alkalommal megerősítették, hogy semmilyen megoldatlan politikai kérdés nem terheli kapcsolatainkat, de az eredmények még több területen elmaradnak a lehetőségektől.

Kapcsolatainkban formálisan is új korszakot nyitott Süleyman Demirel török köztársasági elnök 1994. szeptember 5-7. közötti hivatalos magyarországi látogatása. Az először 1923-ban megkötött barátsági és együttműködési szerződést új váltotta fel, amelyet az Országgyűlés 1996 márciusában ratifikált. Hamarosan sor kerül Göncz Árpád magyar köztársasági elnök hivatalos törökországi látogatására, a legmagasabb szintű párbeszéd folyta-

tására és várhatóan újabb megállapodások kötésére is. Parlamenti kapcsolataink, amelyek politikusaink közvetlen, személyes tapasztalatszerzésére adnak lehetőséget, néhány éve ígéretes fejlődésnek indultak. Esedékes Mustafa Kalemlinek, a török parlament új elnökének budapesti látogatása, s várhatóan a török parlamentben is hamarosan megalkul a török-magyar baráti csoport.

Új lendületet kaptak katonai, kereskedelmi és kulturális kapcsolataink. Érdemi együttműködés alakul katonai, rendőri, belügyi téren. Önálló katonai attaséi hivatalok működnek a két fővárosban. A török védelmi miniszter 1995 októberi magyarországi látogatásakor katonai, illetve 1996-ban hadipari együttműködési megállapodásokat írtunk alá. Kormányközi egyezményt írtunk alá a kábítószeres illegális forgalma, az embercsempészet, a szervezett bűnözés, illetve a terrorizmus elleni együttműködésről.

Kereskedelmi forgalmunk az elmúlt három-négy évben csaknem felére esett, de tavaly a magyar export már 62 százalékkal emelkedett, és elérte az 52,5 millió USA-dollárt. Főbb tételei vaskohászati termékek, vegyipari alapanyagok, műanyagok, papír, élőállat, tejtermékek, textilíák, gabonafélék voltak. A magyar export kiemelkedő eleme a magyar vállalatok részvétele a kiemelt török energetikai beruházásokban. Az elmúlt években 200 millió USA-dollárt meghaladó értékben szállított a Transelektro erőművi berendezéseket és komoly eredmény, hogy egy nemzetközi konzorcium vezetőként 1994-ben megnyerte a kangali erőmű bővítési versenytárgyalást, amelyből 64 millió USA-dollárt tesz ki a magyar szállítás. A bursai erőmű felépítésére a Mitsubishi vezette konzorcium kapott megbízást, amelyhez a magyar EGI Rt. szállítja majd a hűtőberendezést 30-40 millió USA-dollár értékben. — Nőtt a magyar import is, értéke 1995-ben 46 millió USA-dollár volt, melyben textilíák, dohány, gyógyszer, kerámia, lábbeli behozatala volt számottevő. — Országaink között beruházásvédelmi, illetve a kettős adóztatás elkerüléséről szóló megállapodás van érvényben. Sikeres tárgyalások folynak, s várhatóan hamarosan befejeződnek a szabadkereskedelmi megállapodás megkötéséről. A gazdasági és a kereskedelmi kapcsolatok szélesítésében a hagyományos formák mellett egyre nagyobb szerep jut

a kamaráknak és egyéb társulási szervezeteknek. Várható, hogy kereskedelmi forgalmunk az idén és jövőre is emelkedni fog. Közlekedési kapcsolataink is jók, 1996 januárjában tartottuk meg a közlekedési vegyes bizottság ülését Budapesten.

A kultúra, az oktatás és a tudomány a magyar-török együttműködés hagyományos területe. Kíváncsinos, hogy a magyarországi turkológia és a törökországi hungarológia fokozottabb mértékben járuljon hozzá a kétoldalú kapcsolatokhoz. A filológiai, a művészeti ösztöndíjasok mellett célszerű növelni a műszaki és a gazdasági jellegű tapasztalatcserék számát és aktivitását is.

Az utóbbi időben nőtt a Magyarországot felkereső török turisták száma, és a Törökországba utazó magyarok is egyre inkább felfedezik a török Rivierát.

Testvérvárosi kapcsolat fűzi össze Rodostót (Tekirdağ) és Sárospatakot, Kütahyát és Pécsét, illetve több kisebb várost és települést. Például a történelmi emlékhelyek helyreállításában és karbantartásában kialakult gyakorlat. Amennyire fontos nekünk II. Rákóczi Ferenc rodostói és Kossuth Lajos kütahyai háza, épp annyira fontosak török barátainknak a magyarországi török emlékek.

Az állami diplomácia és a népi diplomácia fontos szereplői és segítői a két ország tiszteletbeli konzuljai, akik önként, saját anyagi és szellemi forrásaikat használva munkálkodnak Tekirdağban, Kütahyában és Izmirben, illetve Szigetvárott a megbízó ország állampolgárainak védelmében, kulturális értékeinek népszerűsítésén, gazdasági kapcsolatainak előmozdításán — a két nép barátságának erősítésén.

Baráti társaságoknak is jelentős szerepük lehet kapcsolataink fejlesztésében. Tagjaik lelkesedésükkel, szerteágazó ismereteikkel és kapcsolataikkal kiegészítik az állami és civil kezdeményezéseket, segíthetik egymás jobb megismerését és megértését. Tevékenységük számos szép eredményt mutatott már fel, amelyek között külön említésre méltó a Török Füzetek tartalmilag és formailag is igényes megjelentetése.

✎ Kéry György
a Magyar Köztársaság
ankarai nagykövete

A halhatatlan Hodzsa

Kérde öreg Ömer,
Gyerekszóra éhes:
— Lehet-e még apa,
Insallah,
Aki már száz éves?

Feleli a hodzsa,
Mókaszóra éhes:
— Főképp, ha a szomszéd,
Insallah,
Húsz vagy harminc éves.

Ha ezt a kis versikét nem is, a pajzán viccet — esetleg a vöröshajú szomszédval, vagy éppen a postással — ugye mindannyian hallottuk? A csilingelő sorok Kúnos Ignác: Mosolygó Napkelet — Hodzsa-strófák, török tréfák című kötetéből valók, az előzmények pedig mesébe illők:

Egyszer volt, hol nem volt, élt egyszer egy szegénylegény. Van vagy száz esztendeje, hogy útnak indult. Ment mendegélt, míg Adakaléba nem ért. Itt, ezen a nem sokkal később a Duna hullámai alá süllyedt földön török népdalokat gyűjtött csokorba. Isztambulban kávéházak homályos sarkaiban üldögélve a huszonegyedik órában jegyezte le sok Karagöz-játék szövegét. A népi színjáték, az orta oyunu és a népmesék első gyűjtője is ő, egy olyan korban, amelyben a népköltés mind e remekeit semmibe vették a toll emberei. Üttörő volt Kúnos a Naszreddin Hodzsa anekdoták lejegyzésében és kiadásában is.

Ki is az a Naszreddin Hodzsa, akinek nevét nemcsak az egész török nyelvterületen, de szinte az egész világon ismerik? Közkeletű ábrázolása szerint jókora turbánt viselő, szakállas figura, aki háttal ül a számarán. Két anekdota is magyarázta ezt a pozitívumot, s míg mindkettő a szellemes válasza mindig kész anekdotahőst mutatja, az egyikben a szorult helyzetére is magyarázatot találó, s így a nevetségességen magát túltevő hodzsát látjuk (nem ő ült föl fordítva, a számarán állt háttal — válaszolja a csúfolódóknak), a másikban a tanító-hodzsa áll előttünk: ha tanítványai előtte mennének, ő látná a hátukat, ha előttük számaragolna, azok az övét, így azonban, lám, épp szembekerültek egymással...

Ez a legendás, ugyanakkor törő metszett népi figura, nagy valószínűség szerint csakugyan élt, a 13. századi szeldzsuk uralom alatti Anatóliában, ám a nevéhez tapadt több ezernyi történetből csak mintegy háromezről tudta a kutatás kétséget kizáróan megállapítani, hogy közvetlenül tőle szá-

mazik. Jónéhány Naszreddin-anekdota hőse például Timurlenk, akinek igáját majd egy évszázaddal később nyögte Anatólia. A Naszreddin szájába adott szellemes válaszok révén — úgy érezték — sikerült felülkerekedniök a zsarnokon...

Az anekdota, mint eredeti értelme is mutatja (a görög eredetű szó „kiadatlan”-t jelent) kezdetben a szóban terjedő műfajok közé tartozott, s mint ilyen, nem ismert határokat. A Naszreddin-anekdotákban is számtalan vándormotívumot fedezhetünk fel: a Kr. előtti szanszkrit mesegyűjtemény, a Pancsatantra, a Biblia, az Ezeregyéjszaka vagy Ezópusz meséinek motívumai szépen belesímulnak a Hodzsa történeteibe, s ugyanígy, Naszreddin kópéságai — éppen mert bennük az örök emberi fogalmazódik meg — az anekdota láthatatlan útjain térben és időben messzire eljutottak. Még a keresztény Európába is — érdekes módon a vallás segítségével.

A középkori katolikus papok híveik figyelmének felkeltése és ébrentartása céljából gyakran szöttek beszédekbe mulatságos és tanulságos történeteket. Az egyház nemzetközi nyelve: a latin segítségével a prédikációs könyvek könnyen terjedtek. A csalóka ábrándok szétfoszlásáról szóló példázat például legkorábban a Pancsatantrában bukkan föl, Nyugaton a 13. században Vitry és Bourbon latin példatáraiban, nálunk a 15. században Temesvári Pelbárt egyik prédikációjában szerepel, s a további feldolgozásoknak se szeri, se száma (például Lafontaine, Andersen, nálunk Kónyi János, Péczeli József, Verseyhy Ferenc, Greguss Ágost stb.). A szóban forgó esetben Naszreddin arról ábrándozik, mi lenne, ha arannyá változna a hátán cipelt búza. Már nyúlna is az arany után, amikor elejti a zsákot, s a gabonaszemek szerteszét gurulnak...

A 19. századtól fogva az anekdota bekerül az írott műfajok közé. Nálunk a nagy formátumú barokk memoire-írók helyét átveszik a mindennapi eseményeket megörökítő kispapírokról. Forrásaik legyenek bár az európai anekdotagyűjtemények (Kónyi János, András Sámuel) vagy a környezet apró-cseprő eseményei (Hermányi Dienes József) — Naszreddin-vonatkozásaik kimutathatók. Így András Sámuel Elmes és mulatságos rövid anekdoták című munkájában Meleg pástétom címmel a következőket beszéli el:

„Egy ifjú asztalnál ül vala más emberekkel együtt. Kiveszen egy darab

pástétomot, mely meleg lévén, úgy elégette a száját, hogy könnyezett belé. Egy más, ki mellette ült, kérde, hogy miért sír.

— Azért — úgymond —, mivel eszembe jutta, hogy éppen ma esztendeje holt meg a nagyapám.

— Úgy-e? hát az az oka — mondta a másik. Azután veve ez is egy darab pástétomot a szájába, és hasonlóképpen kelle áradni szemeinek. Már most kérde amaz is ezt, hogy hát ő miért sír.

— Én azért, gazember — felelte —, hogy tégedet a nagyapád halála napján fel nem akasztottak.”

A házastársi civakodásra számtalan példát adó Naszreddinről Kúnos Naszreddin Hodzsa tréfái című kötetében találjuk meg a fenti história párhuzamát a következő formában:

„Egyszer meg akarja bosszantani a hodsát a felesége. Forró levest tesz az asztalra, de elfelejti és amint eszik belőle egy kanállal, úgy megégeti a torkát, hogy a könnye is megered. Mi lelt? — kérde a hodsza — Tán forró a leves? — Dehogyan — szól az aszszony. — Eszembe jutott, mennyire szerette az apám a levest, azért könnyezek. A hodsza elhiszi, és a mint lenyel ő is egy kanállal a levesből, úgy megégeti a torkát, hogy sírásra fakad. — Mi lelt? — kérde a felesége. — Azért sírok — szól a hodsza —, apád, anyád meghalt, te pedig életben maradtál.”

A magyaros észjárásról nem idegen furfangos Hodzsa olyan otthonosan mozog a magyar adomák világában, hogy helyét anekdotáink állandó figurái, a furfangos székely, a cigány, a pap, a barát, a paraszt — esetleg a rátótiak foglalják el. A szél ereje című anekdotánkban például a plébános urat látjuk a Hodzsa szerepében:

„A plébános úr gyönyörű kertjében többek között répát is termelt. Veteményeit a toladóktól úgy biztosította, hogy egy hatalmas komondort tartott. A házörző eb véletlenül a Cigány névre hallgatott.

Egy alkalommal a faluvégi cigány, zsákkal a hátán, belopódzott a kertbe. A plébános ugyanakkor a tornácról szólította a kutyáját:

— Cigány!

— Itt vagyok, kezseit csókolom — szól odasompolyogva a cigány.

— Mit látok? Hát te mi a manót keresel itt?

— Kenyergem alá, a nagy sélvés bedobott a tistelendő úr kertjébe.

— Hát a répa a kezében?

— Hát instálom, megfogócskodtam egy répába, de Isten tudja, kicsúszott a földből.

— Ej, ej! Hát a zsák mit vétett?

— A zsák, instálom. Hogy az erdeg püstfította volna el a zsákot, erre má nem is gondoltam.”

Naszreddin is azzal mentegetődzik, hogy a szél sodorta a kertbe. A répáról ezt mondja: „Ha a szél olyan erős volt, hogy engem ide belökhettek, akkor volt ereje arra is, hogy a répát a földből kirántsa.” Amikor pedig a kertész azt kérdezi, hogy került a répa a zsákba, így felel: „Na látod, ez igazán csodálatos dolog. Magam is éppen ezen gondolkodtam, amikor ide topantál.”

Az almanachok, divatlapok, irodalmi folyóiratok, majd az újságok és vicclapok terjedésével egyre több anekdota kerül az olvasók kezébe, s a 19. század közepétől aztán a Naszreddin névvel is találkozunk.

Naszreddin Hodzsa a törökök eleven kortársa, történeteit idézik, alakítgatják, sőt újakat is teremtenek. A Varlık című irodalmi lap 1996. augusztusi számában például Éray Canberek egy eddig föl nem jegyzett anekdotát közöl:

„A megözvegyült Hodzsát a szomszédasszonyok újra meg akarják házasítani. Én elfogadom azt, akit ti megfelelőnek találtok — mondja Naszreddin.

Végül találnak egy megfelelőt. A Hodzsát három nővel magára hagyják egy szobában. Ezek közül az egyik lesz az — gondolja a Hodzsa. — Ez nagyon fiatal, nem illik hozzám. Az túl öreg, az sem lehet. Bizonyára ez a középkorú lesz az — gondolja. Ekkor megszólal a legfiatalabb: Ha megengedi, Hatce néni, én megyek. — Úgy van, ahogy gondoltam — mondja magában a Hodzsa. Később föláll a középkorú: — Ha megengedi, Hatce néni, megyek... Kisvártatva szedelőzködik a Hodzsa is: — Ej, Hatce néni, megyek én is...”

Végül még egy példázat: „Egyszer, amikor az éhes Naszreddinnek nem volt csak egy kevés joghurtja, azt belekeverte a tóba. Mit csinálsz? — kérdezték. — Joghurtot. Beoltom a tavat — felelte. — Nem lesz abból semmi — nevétkék. — De ha mégis?! Ime, ez a bennünk is élő reménykedő optimizmus élteti Naszreddint, talán e „de ha mégis” reményével kevert az ismert humorista, Mert Ali Başarır Naszreddin jelmezében az UNESCO által meghirdetett nemzetközi Naszreddin Hodzsa-év keretében Akşehirben megrendezett Naszreddin Hodzsa Fesztivál nyitányaként joghurtot az akşehir tóba...”

✎ Tasnádi Edit

A török kor emléke a magyar nyelvben

(Második rész*)

A következőkben a török szavak átvételének folyamatáról, a magyar nyelvbe való beilleszkedéséről és hódoltság utáni sorsukról kívánok beszélni.

I. Az átdő török nyelv

A 16–17. századi oszmán-török nyelvet az jellemezte, hogy az óoszmánli sajátosságok már eltűnőben voltak, s kezdtek kialakulni azok a hangtani jelenségek, amelyek a mai török nyelvben megtalálhatók. Jövevényszavaink hangtani jellemzőit nagyban befolyásolta az a körülmény, hogy átdősi nagyrészt nem a birodalom központi vagy távolabbi területeiről származó törökök, hanem a hozzánk közelebb eső balkáni törökök voltak. Vagyis a magyarországi törökség háttországa nem a távoli Anatólia, hanem a közelebbi Balkán félsziget volt. Innen töltődött fel a hódoltsági terület katonasága, közigazgatási személyzete s az őket kiszolgáló iparosok, kereskedők rétege. Török jövevényszavaink átdőit tehát elsősorban a balkáni területeken letelepedett törökök s az ott lakó, eltörökösödött, eredetileg szláv ajkú népek között kell keresnünk. Az általuk beszélt török nyelv csak kisebb mértékben — vagy egyáltalán nem — vett részt a török köznyelv változásaiban. A nyugat-balkáni török nyelvjárások máig megőriztek számos, a 16–17. századra jellemző sajátosságot, s ezek az archaizmusok jövevényszavainkban is mutatkoznak.

Ilyen sajátosság például, hogy még nincs kialakulva a labiális és illabiális illeszkedés, ezért a magyarban ilyen alakok jelennek meg, mint *kuti* 'doboz', *mufti* 'mohamedán bírő', amelyeknek mai alakja már *kutu*, illetőleg *müftü*. A szókezdő *gö*, *gü*, *kö*, *kü* hangkapcsolatban a *g* és *k* erősen palatalizált, ezért a magyarban *gy*-nek, illetőleg *ty*-nek hangzik, például *gyömlü* 'egy fajta török lovas-katona' (török megfelelője *gönüllü*), *gyümrük* 'vám' (török *gümrük*), *Tyuprili*, *Tyüprili* család-név (mai török *Köprülü*). A *g* hang

spirantizálódása *ğ*-vé, illetve *y*-vé ezen a területen mind a mai napig nem következett be, ezért jövevényszavainkban csak *g* hanggal találkozunk, például *aga*, *bég* (mai török megfelelői: *ağa*, *bey*).

II. A szláv közvetítés

Mint már az előző fejezetben utaltam rá, a hódoltsági terület török katonaságának jelentős része szláv származású; bosnyák, horvát, szerb nemzetiségű volt. E balkáni szláv származású katonák — kereskedők, iparosok — törökök és szláv anyanyelvükön egyaránt beszéltek. A magyarok a török szavakat egyszerre hallották tehát török és szláv anyanyelvűek ajkáról, ez utóbbiaktól szlávosiított formában. Átvételeink egy időben török és szláv forrásból kerültek nyelvünkbe. A török korszak egységes nyelvi hatását a közvetlenül átvett és a déli szláv közvetítésű elemek együttesen adják. Nyelvi szempontból azonban mégiscsak fontos annak megállapítása, hogy török vagy szláv szó volt-e a magyar szó közvetlen elődje? Viszonylag kevés esetben tudjuk ezt határozottan eldönteni, mégis vannak bizonyos hangtani és művelődéstörténeti kritériumaink.

Ilyen, viszonylag gyakori hangtani kritérium például a szóvégi török *-i* hang alakulása. Az *-i*-re végződő szavakat a szláv nyelvérzék többes számú alakoknak érezte, ezért a saját alaktani rendszerébe beillesztve egyes számú *-ija* végződéssel látta el. Ez a szláv *-ija* a magyarban *-ia* végződéssé alakult. Ilyenképpen, ha egy török *-i* végződésű szó a magyarban is *-i* végződésű marad, akkor az közvetlenül a törökből való átvétel, ha viszont *-ia*-ra végződik, akkor déli szláv közvetítéssel került hozzánk. Ezen az alapon közvetlenül a törökből való például a *kajszi* vagy a nyelvjárási *fucsi* 'bődön', de déli szláv közvetítésű a *csizmadia*, *haramia*. Nagyon sok szavunk mindkét formában megvolt, például *kádi* ~ *kádía* 'mohamedán bírő', *szpáhi* ~ *szpáhía* 'földbirtokos lovas katona'.

A hangtani kritériumok mellett művelődéstörténeti kritériumok is segíthetnek a közvetítés kérdésé-

* Az első részt a Török Füzetek IV. évfolyamának 1. számában közzeltük.

nek eldöntésében. Így például néhány jellegzetesen török tartalmú kifejezés, mint például a *dívány* 'szultáni tanács', *kaftán* 'török diszruha', *dohány*, *kávé* biztosan közvetlenül a törökből való, míg néhány jellegzetesen balkáni kifejezés, mint például a *janicsár*, *martalóc*, *hombár* déli szláv közvetítésű.

III. A hangtani beilleszkedés

Török jövevényszavaink átvétele során — a török és a magyar nyelv viszonylag közelálló hangállománya miatt — nehézség alig adódott. A magyar hangrendszerből hiányzott a török veláris *i* hangnak és a *c* hangnak a megfelelője. Mindkét hiányt egyszerű hanghelyettesítéssel oldottuk meg. A veláris *i* hang helyére a hozzá legközelebb álló palatális *i* hangot tettük; például a török *kışlak* 'nyári szállás' m. *kislak*, török *yazıcı* 'írnok' m. *jazidzsi*. A török *c* hangot eleinte idegennek éreztük, s leginkább *cs*-vel és *gy*-vel, ritkábban *zs*-vel helyettesítettük, a *dzs* hang inkább csak a hódoltság második századában jelenik meg. Egy-egy *c* hangot tartalmazó török szó magyar megfelelőjében gyakran mind a négy variációt megtaláljuk, például *hancsár*, *hangyár*, *hanszár*, *handzsár* 'görbe kard'.

IV. Szóalkotás a magyarban

Jövevényszavaink bekerülve a magyar nyelvbe, most már mint nyelvünk élő elemei, új szavak alapjaivá lettek. Már a hódoltság ideje alatt megjelentek az ilyen képzett szavak, mint például *felkaftánoz*, *kaszabol*, *bégség*, *bonsokos* 'lófarkas zászlóval bíró', vagy az ilyen összetételek, mint *díványház*, *vezérbasa*, *csizmapénz*. Elvonással keletkezett a *csardak*-ból a *csárda*, a *findzsán*-ból a *findzsa*, a *kihájá*-ból a *kiha* 'helyettes tisztségviselő'. A szóvegyülés tipikus alakja a *basa* szó, amelyben a 'valaminek a feje' jelentésű török *başı* és a 'tartományi kormányzó' jelentésű, perzsa eredetű *paşa* szó olvadt egybe mindkét török szó jelentését is magába olvasztva (vö. m. *szubasa* — török *su/sü bası* és a *budai basa*/'*basa*'/'*pasa*' kifejezést). Néhány kedves népetimológia is keletkezett, például *olajbég* 'parancsnok' (török *alay beg*), *Imre úr* 'istálló felügyelő' (török *imrehon*), *Zöldfíkar* szn. (Zülfikar), *Hóbajárt* szn. (Hubyar).

V. Jelentésváltozások

Jövevényszavaink egyikében-másikában már a hódoltság korá-

ban bekövetkeztek bizonyos jelentéstanai változások. A későbbi századokban is megmaradókat, különösen a ma is élőket rendszerint módosult jelentéssel használjuk.

A jelentésváltozások néhány gyakoribb formája a jelentésbővülés, névátvitel, a hangulati tartalom módosulása. Mindezekre számos példa található jövevényszavainkban.

Eredetileg szűkebb körben használt szaknyelvi szó volt a *kefe* 'lóapoló szerszám', a *kazán* 'üst, amiben az ágyúgolyó öntéséhez szükséges salétromot főzték'. Ma mindkettő széles körben alkalmazott, sokféle jelentéssel bíró szó. Gyakori az érintkezésen vagy hasonlóságon alapuló névátvitel. Például a *pasztormány* vagy *pasztormány* (török *pastırma*) szárított, füstölt húsféleséget jelölt, de később így nevezték azt a vágómarhát is, amiből a *pasztormány* készült, ez pedig az adózásnak egyik tárgya volt. A *csuha* eredetileg egy fajta vastag posztó s a belőle készített — főleg katonák által használt — takaró, köpeny elnevezése volt; az anyag hasonlósága alapján ma így nevezzük a szerzetesek ruháját. Belső, jellembeli tulajdonság alapján használjuk ma a *basáskodik* (*basá*) és *harácsol* (*harács* 'adó-fajta') kifejezéseket. Esetenként átvitt értelmű jelentése is kialakulhat egy szónak, például a *maszlag* eredetileg egy fajta bódító hatású növény neve volt, ma inkább hazug ámulást, becsapást, félrevezetést értünk alatta, ez különösen érződik a *maszlagol* származékban.

A szavaknak megváltozhat a hangulati tartalma is. A török kor katonáinak, intézményeinek, foglalmainak elnevezései részben már a török korban pejoratív tartalommal telítődtek. Például *haramia*, *martalóc*, *beslia* eredetileg egy-egy katona fajtát jelölt, később rablót, útonállót. Egyetlen kivétel a *deli* (szlávok formájában *delia*) 'egy fajta lovas katona', amely mind a *deli* 'délceg, szép' melléknévben, mind a *delia*, *dalia* 'délceg férfi, bátor harcos' főnévben pozitív jelentéstartalmúvá lett. A pejoráció szelídebb formája a gúnyossá, tréfás színezetűvé válás, például a *fringia* 'finom mívű európai kard' — 'hasznavehetetlen, ósdi díszkard'. A távolságot megszépítő mesékben előfordul a kedveskedő *bölcs kádi* és török *basa* kifejezés.

Néhány esetben a szó eredeti jelentése részben vagy teljesen eltűnik, s ma már csak az újabb jelentést ismerjük. Ilyen például a *dívány* és a *csárda* szavunk esete.

A *dívány*(y) eredetileg a szultáni tanácsot, illetőleg annak a helyét a *díványházat* jelölte. Ebben az ünnepélyes teremben a körbefutó

padkákat igen szép szőnyegekkel, párnákkal tették kényelmesebbé. A magyarban meghonosodott a *díványpárna*, *díványszőnyeg* kifejezés a nagyon szép párna vagy szőnyeg jelölésére. Ebből elvonva a *dívány* főnévi jelző magát a fekvőhelyet is kezdte jelölni, kialakult a *dívány* mai 'fekvőhely' jelentése. (A folyamatban szerepet játszhatott az is, hogy a 19. században a 'fekvőhely' jelentésű német *Diwan* is bekerült nyelvünkbe). Egy másik vonalon ugyanakkor a *dívány* eredeti 'tanács, tanácskozás' jelentéséből már a török korban létrejött a *dívánkozik*, *dívánkodik* 'tanácskozik' jelentésű ige, aminek folytatásaként ma is él nyelvjárá-sunkban ugyanez az ige 'beszélgetéssel tölti, mulatja az időt; szomszédol' jelentésben.

Csárda szavunk forrása a perzsa eredetű török *çardak* 'négyoszlopú, nyitott épület'. A hódoltság idején mind a balkáni nyelvekben, mind a magyarban — a magyarban is *csardak* alakban — leginkább katonai őrtornyot jelentett. A magyar nyelvérzék azonban a *csardak*, *csardák* szót többes számú alaknak érezte, és egyes számú *csárda* alakot csinált belőle. Kezdetben ez is katonai építményt jelölt, de később ez a jelentés elhalványult, a pusztában egyedülálló épületet, fogadót, azaz a mai csárdát kezdte jelenteni.

VI. Jövevényszavaink a mai magyar nyelvben

A hódoltság megszűnte után átvételeink jelentős része — elsősorban a katonai és a közigazgatási fogalmak nevei — kihullottak nyelvünkéből vagy folyamatosan elhalványultak, archaikussá váltak, mások nyelvjárási szintre húzódtak vissza. Kisebbség részük azonban megmaradt, egyesek ma is élő közhasználatú elemei nyelvünknek.

Időben — diakron szempontból — vizsgálva vannak tehát ma is élő szavak, régies színezetű és elavult szavak, térben — szinkron szempontból — vizsgálva pedig köznyelvi, nyelvjárási és rétegnyelvi szavak.

1. Ma is élő, köznyelvi szavak: *dandár*, *dívány*, *dohány*, *kávé*, *kát-rány*, *kazán*, *kefe*, *korbács*, *mámore* (*mámor*), *maszlag*, *pajtás*, *pajzán*, *pamut*, *papucs*, *tarhonya*, *tepsi*, *zubbony*, *zseb*, a déli szláv közvetítésű *csizma* és *csizmadia*, valamint két igei származék, a *basáskodik* és a *harácsol*.

Köznyelvi szavaink másik csoportjához már bizonyos régies, népies vagy argó színezet tapad. Régies színezetűek: *bagaria*, *baksis*, *csuha*, *dalia*, *deli*, *dolmány*, *dzsi*